

"זכור נא הבכיות בתהום הגויות"

קינות לזכר השואה

מרדכי מאיר

"זכור נא הבכיות בתהום הגויות, ביום עלותם למרום הנשמות.
אז נשבענו שמים להזכיר, ולא לשכוח עד סוף עולמות"
(הרב מ"ד וייסמנדל, "סלח נא")

פתיחה

מאז סיומה של מלחמת העולם השנייה ועד היום עולה חדשים לבקרים השאלה, כיצד ראוי להנציח את השואה. השאלה עולה בכל רובדי האוכלוסייה ובכל גוניה, אך דומה שהיא קשה במיוחד לציבור האורתודוקסי. קושי זה טמון, לדעתי, לא בבעיה תאולוגית, כפי שאפשר לטעון, אלא בשמרנות המאפיינת עולם דתי. אדם דתי החי על פי מסורת שהתפתחה במשך מאות ואף אלפי שנים, ער לא רק לעובדה שהשואה היא אירוע שחובה להנציחו, אלא גם לכך שבמשך מאות רבות של שנים לא תוקן יום צום חדש וסידור התפילה נשאר די קבוע, כלומר, השינויים שנעשו בו היו קטנים ביותר. במצב זה האדם הדתי קרוע ונבוך בין השמרנות ובין התחושה הפנימית המחייבת לחדש איזושהי צורת הנצחה לשואה. אחת הדרכים שנמצאו להנצחה זו היא אמירת קינות ביום תשעה באב.¹ בדברים שלהלן אנסה לעמוד על התפתחותה של דרך זו, תוך שימת הדגש בחיפוש

* תודתי נתונה לזהר מאור על עזרתו בעריכת מאמר זה. כל התייחסות, מידע, או חומר רלוונטי לנושא אקבל בברכה באמצעות מערכת 'אקדמות'.

1 השירה והקינה שנכתבו בשואה ובעקבותיה רבות ביותר. לענייננו קינה היא מה שנכתב במטרה להיכנס לסדר הקינות (גם אם בפועל לא נכנס) או קטע שנכנס לתוך סדר הקינות, גם אם לא זו היתה המטרה שלשמה נכתב.

הלגיטימציה לצורת הנצחה זו.² במרכז המאמר אציג את עמדות הרבנים בסוגיית כתיבת הקינות ובאמירתן ואת נימוקיהם לשלילה או לחיוב. לאחר מכן אביא את רשימת הקינות שנכתבו על השואה ואסקור את דרכי הגעתם אל הציבור הרחב.

חשיבות הנושא נובעת משתי סיבות. ראשית, מכיוון שתהליך כתיבת הקינות והכנסתן לסידור נמצא בהתהוות, מעניין לעמוד על אופן התרחשותו. אמנם, מן הראוי שבחינה מדוקדקת של התהוות תופעה תיעשה לאחר סיומה, אך בהיותנו חלק מתהליך זה – כמושפעים וכמשפיעים – נראה שיש מקום וצורך לעקוב אחריו גם במהלכו.

שנית, בגלל השמרנות המאפיינת את העולם הדתי בכל הנוגע לסדר התפילה, מרתק לבחון כיצד בכל זאת נכנס קטע חדש לתפילה ובאלו נימוקים – בעד ונגד – נעשה הדבר.

צמיחת הקינות

נוכל לתאר בקווים כלליים את תהליך הוספת הקינות לסדר התפילה בצורה הזו:

בשלב הראשון לא דיברו בנושא, לפחות לא ברמה הציבורית, אף על פי שקינות החלו להיכתב מיד עם תום השואה. בשלב השני, התחילה להתעורר בציבור הדרשה לכתיבת קינות ולאמירתן, והיא באה לידי ביטוי בפנייה לרבנים בשאלה על עצם הרעיון. יש שבעקבות כך נכתבו כמה קינות. בשלב השלישי, קינות אלה נכנסו לאט לאט לבתי הכנסת, תחילה בדפים נפרדים, עבור לנספחים לספר הקינות וכלה בשילובן כחלק בלתי נפרד מסדר הקינות. אגב, צורת ההוצאה לאור של הקינות דורשת התייחסות בפני עצמה כיוון שהיא יכולה להעיד על ההתפתחויות ועל יחסם של המפרסמים ושל המו"לים השונים. מובן כי תהליך זה לא הקיף את כל הקהילות ויש חלקים בציבור שאליהם הדבר לא נכנס כלל וכלל. יש להדגיש כי תהליך זה אינו חד-משמעי ויש מקרים שבהם לא קיימים כל השלבים האלה, או שהמעבר ביניהם היה מהיר מאוד. עם זאת חלוקה כזו תאפשר לנו לעקוב ביתר קלות אחר חדירת הקינות לסדר התפילה.

בהקשר זה ראוי לציין סיבה נוספת שתרמה להכנסת הקינות לתפילה. סמוך מאוד לסיום השואה היו מי שקשרו את השואה עם יום תשעה באב³ ובאופן זה תרמו ללגיטימציה של

2 אמנם כבר קיימים שני דיונים בנושא זה, אם כי חסרים: י' תבורי, **אנציקלופדיה עברית**, מילואים, ח"ג, ירושלים תשנ"ה, תפילה, עמ' 1065; י' תידור באומל, **'קול בכיות' – השואה והתפילה**, ירושלים תשנ"ב, לאורך הספר.

3 לדוגמה בחוברת **אבל ונחמה – משבת חזון עד שבת נחמו**, (הוצאת 'המזרח'), ירושלים תש"ו, השואה מוזכרת (משה פרגר, "חורבן יהדות אירופה", עמ' 58-60).

אמירת הקינות לשואה. היו גם מי שקשרו את השואה דווקא עם עשרה בטבת,⁴ אך סבורני כי דווקא הזיקה לתשעה באב, שבו אמירת קינות היא חלק מסדר היום, יצרה תנאים טובים יותר להתפתחות הלגיטימציה ולהטמעת הקינות בסדר התפילה.

ואולם, גם ניסיונות אלה היו מוגבלים, שכן עבר זמן עד שהדבר התפשט בציבור וקיבל צורה דתית באמירת קינות בפועל.

עוד חשוב לציין כי התהליך כולו לווה בהתבטאויות שונות של גדולי הדור, של התומכים ושל המתנגדים. כפי שנראה להלן, אין קשר בין עמדת הרבנים לבין חוויית השואה על בשרם. כך, למשל, אפשר למצוא בין הרבנים הרבים שהשתתפו בכתיבה של הקינות רבנים שלא חוו את השואה (כגון הרב ואזנר והרב נבנצל), ולעומתם יש רבנים שחוו על בשרם את מוראות השואה, אך מתנגדים בכל תוקף לכתיבה ולאמירה של קינות חדשות (כגון האדמו"ר מקלויזנבורג).

קריאות מיחידים ומהציבור לכתיבת הקינות ולאמירתן

החווייה האישית של כותב הקינה וסערת הרגשות הפוקדת אותו,⁵ הן בלי ספק גורם חשוב בצמיחת הקינות,⁶ אך הפצתן בקרב הציבור הרחב נעשית בדרך כלל בדחיפה מהעם. כפי שנראה בהמשך, הדברים נכונים בייחוד בנוגע להתפתחותן של קינות לזכר השואה ולהפצתן לאחר מכן.

ככל הידוע לי, הקריאה הראשונה לכתיבת קינה לזכר השואה מתוך רצון לצרפה לסדר הקינות של תשעה באב היתה בצרפת בשנת 1947. לאון מייס, נשיא הקונסיסטוריה המרכזית של יהודי צרפת, פנה לרבנים שונים בצרפת וביקש מהם לחבר קינה לזכר השואה. מייס קיווה כי יוכל לבחור מתוך כמה הצעות את הקינה המתאימה ביותר. בין הרבנים שנתבקשו לעשות זאת היה הרב פרופ' אנדרה נהר, שעמל, עם אחיו רישארד, על כתיבתה של קינה בצרפתית במשך כחודש ימים.⁷ ואולם, בפועל הם לא קיבלו כל התייחסות שהיא לקינה

4 לדוגמה ראה י' וילנסקי, **ספר המועדים – ימי מועד הזכרון**, תל-אביב תשט"ז, עמ' 94; **יום הקדיש**, בהוצאת הרבנות הראשית לישראל, ירושלים תשל"ז, עמ' ט"ז-כ'.

5 ראה דבריו של אליעזר שביד, **ספר מחזור הזמנים**, תל-אביב 1984, עמ' 185: "מהי קינה? בראש ובראשונה זוהי יללת הכאב של האבל, כאשר תודעת גורלו של האסון מבקיעה מבעד למסך של התדהמה הראשונה. האבל חוזר ומספר שוב ושוב מה שהיה הוא מספר זאת לעצמו ומשווה לנגד עיניו את פרטי הפרטים. כל הזכרות מעלה מחדש התפרצות של בכי...".

6 כגון הקינות של ביאלר ושל הרב וייסמנדל. על אודות הרב וייסמנדל ופועלו בזמן השואה ראה: י' גוטמן (עורך), **האנציקלופדיה של השואה**, ח"ב, תל-אביב תש"ן, עמ' 415-416.

7 א' נהר תכנן לתרגם את הקינה לעברית, אך מכיוון שהדבר לא יצא אל הפועל נדחק רצון זה והקינה לא תורגמה באופן מסודר עד היום.

שחיברו, כנראה משום שהיו היחידים שנענו לאתגר, ובשל כך נגזז הרעיון. הדבר גרם עגמת נפש מרובה לנהר, הן באופן אישי והן מכיוון שראה חשיבות מרובה בהכללתה של קינה מעין זו בסדר הקינות לתשעה באב והוא כמעט שלא הזכיר אותה מאז.⁸ הקינה עצמה נעלמה ורק לאחר פטירתו מצאה אותה אלמנתו, ד"ר רנה נהר, והיא, בעידודו של הרב הראשי של צרפת פרסמה אותה בשנת 1990.⁹

קריאה ציבורית גלויה ראשונה הופיעה ב'עמודים', ביטאון הקיבוץ הדתי, בחודש אב תשכ"ח. בסוף הודעתה של 'הועדה להכוונת החיים הדתיים' הופיע הכתוב:

בשורת הקינות הנאמרות בתפילת שחרית אנו מציעים להכניס לפחות קינה אחת על שואת קהילות אירופה בזמננו. להלן אנו מביאים שתי הצעות של קינות כגון אלה.¹⁰

הצעתם כללה את קינתו של י"ל ביאלר 'אלי אלי' ואת שירו של יצחק קצנלסון 'שפך חמתך' שתורגם מיידיש.¹¹

פנייה לרבנים נעשתה כמעט עשור מאוחר יותר, בשנת תשל"ו (1976). בשנה זו, פנה הרב חיים אורי ליפשיץ לכמה רבנים בשאלה לגבי אמירת קינות בתשעה באב. לאחר ששוחח בנושא זה עם הרב משה פיינשטיין הוא כתב לו מכתב בזה הלשון:

...אל קינות החרבן שאנו אומרים בט' באב נוספו בספרי הקינות פיוטים שונים על פורעניות בגלות אשכנז וספרד וצרפת על פרעות בימי מסעי הצלב, גזירות ת"ח ות"ט ועוד. ביום זה ילילו בני ישראל ודמעתם מצויה. ביום זה נושאים אנו על ראשינו ובלבושנו זכר החורבנות כולם, ולא אחד עומד ותמה על עצמו: איפה הביטוי לאותה שואה נוראה? הלא ללעג היינו בעינינו: המתאבלים על פרעות מסעי הצלב בשעה שמתינו מוטלים לפנינו, בשעה שקורבנות אותה שואה נוראה – אימים ניצבים עלינו ואנו מתעלמים, חלילה, מהם ומיגוננו. יתר על כן: לא אדם אחד מרגיש מעין "שקר בנפשו" והרגשת "מן השפה ולחוץ", לקונן ולזעוק על חורבן של קהילות יחידות – כגון אשפירא או וורמייזא ומגנצא, על שריפת התלמוד בפרס על השמד בקולוניה, גזירת פראנקפורט, בו בזמן שאיננו מצרפים לקינותינו זו את חורבן של

8 א' נהר ראה בכך כישלון של הדור שלא מצא דרך לשלב את זכר השואה בקינות לתשעה באב. כאשר ראה את קינתו של י"ל ביאלר 'אלי אלי' הוא ראה חשב שהיא ראויה. הוא שמח שהיא נאמרת במקצת בתי הכנסת, אך הביע את צערו על שהיא לא נאמרת בכל הציבור.

9 על פי ראיון עם ד"ר רנה נהר 11/3/2000. על אודות קינה זו ונסיבות פרסומה ראה: "Une Qina Ecrite Pour Le 9 Av", *Tribune Juive*, no. 1111, 20-26 Avril 1990, pp. 20-21. ובקיצור אצל: A. Wievoka, *Deportation Et Genocide. Entre La Memorie et Lwoubi*, Paris 1992, pp. 399-401.

10 עמודים, כרך ט"ז, חוברת י"ב, מנחם אב תשכ"ח, עמ' 347.

11 שם, עמ' 350-351.

מאות ואלפי קהלות ישראל באירופא בדורנו אנו, השואה הנוראה שבימינו אם נותנים אותה בכף המאזנים מצד אחד וכל הצרות כולם מחורבן בית המקדש עד ימינו מצד שני הוא מכריע את כולם.¹²

בהמשך הוא כתב, שפנה בנושא זה לאדמו"רים נוספים, ומציין באופן ספציפי את האדמו"ר מקלויזנבורג, וכן כתב ש"חברי פגשו באדמו"רים שבארצנו הק' כדי לקבל את חוות דעתם על הענין הזה". הוא מציע להביא את השאלה לפני חברי מועצת גדולי התורה, "כי לפי עניות דעתי זה ענין של כלל ישראל וצריכים את ההסכמה לזה מכל גדולי ישראל".

לא ידוע לי על תשובה של הרב משה פיינשטיין למכתב זה, ולא למכתב דומה שנשלח לרבי מלובאוויטש,¹³ מכל מקום, קריאה ממועצת גדולי התורה יצאה רק שמונה שנים לאחר מכן.¹⁴

בתחילת שנות השמונים, הוקם 'ועד המעוררים לאמירת קינה לזכר קדושי אירופה'. פנחס הערצקע,¹⁵ יו"ר הוועד, נימק את הקמת הוועד, בכך שחששו של הרב וייסמנדל מפני שכחת השואה מתממש. הוועד החליט לעורר מחדש את הנושא, ופנה לצורך כך לגדולי ישראל.

כבר עברו ארבעים שנה... עוד לא מצאנו נוחם לנפשנו... ומדי שנה בשנה השכחה גוברת בעולם, והחוש מעיד ומזהיר על הסכנה שלא ישתכח חלילה הצער והיגון מקרבנו, ובפרט מצעירי הצאן, הדורות הבאים שלא ראו ולא ידעו את השבר והשואה שירדו לישראל בימי חורבן אירופה. ולכן נתעוררנו, חבורת יהודים תמימים כאבי לב, מן שארית הפליטה שנצולו בחסדי השם, לדרוש מרבותינו מנהיגי העם להסכים ולקיים עלינו את העצה היעוצה מפי רבים לומר קינה מיוחדת ביום תשעה באב ולבכות יחד בצבור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ביום חורבן בית אלו קינו גם על החורבן אשר ה' לנו בימינו אלה.¹⁶

מן הראוי לשים לב לכמה נקודות בקטע הנזכר. ראשית, הקריאה באה מפי ניצולים, שחששם לשכחת מאורעות השואה הגביר, בלי ספק, את עצמת קריאתם. נוסף על כך אפשר ללמוד על היקף הדרישה הציבורית מהצגת דרישה זו כ"עצה היעוצה מפי רבים", החסרה רק את הסכמת גדולי הדור.

12 כך מתארו הרב ליפשיץ בתחילת המכתב הנידון מיום י"ז בשבט תשל"ו. תודתי נתונה לגנון קידוש השם בבני-ברק על שהעמיד לרשותי מכתב זה.

13 עותק שלו מצוי בגנון קדוש השם.

14 ראה להלן, הערה 19.

15 פ' הערצקע זכה להערכה רבה על פעילות זו, וכך כתבו עליו (בלי ציון שם הכותב) "ר...ר" פנחס הרצקע – מוסד מפואר של איש אחד! ... מי יתן ר' פנחס יקירנו – וירבו הרבה כמותך בישראל". "כרוניקה ומכתבים", זכור, י"א, ירושלים תש"ן, עמ' 190.

16 פ' הערצקע, קונטרס דברי דרישה והתעוררות לאמירת קינה ביום תשעה באב לזכר קדושי ישראל שנשמדו באירופה בשנות תרצ"ט תש"ה, ניו-יורק תשמ"ה, עמ' ראשון (לא ממוספר).

המעניין מכל הוא תמימות הדעים באשר לאופן הזיכרון. ברור לפונים שהזיכרון צריך לבוא לידי ביטוי באמירת קינות בתשעה באב. הם אינם מציגים שאלה לגדולי הדור באשר ללגיטימיות הקינות, אלא "דורשים מרבתינו להסכים" כדי לקבל מהם את 'חותמת הכשרות' למעשה שטיבו ברור להם. אמנם אין הדברים אלא למראית עין, שהרי מדובר באנשים יראים הפונים אל רבותיהם לשמוע את דעתם בנידון ובוודאי שלא יעשו דבר שלא בהסכמתם, אך הניואנס הלשוני מאלף.

במקום אחר מתוארת פעילותו של פנחס הערצקע, ומתיאור זה יכולים אנו ללמוד הן על האיש והן על הסביבה שבה פעל ושבה גם נאבק במידה מסוימת.

האיש פועל מזה שנים להנצחת השואה. הוא פועל בשקט ובצניעות מדהימה. הוא מודע למחדל של השתקת והכחשת הקדושים בחוגים החרדיים, והדבר כואב לו וגורם לו צער רב. הוא מעדיף לפעול כמעט באלמוניות: עובר מגדול תורה אחד למשנהו, מסובב בין ראשי-ישיבות, מתווכח ומשכנע. הוא מעדיף שכנוע-אישי שקט פנים אל פנים. הוא תובע את עלבונם של הקדושים: היתכן – הוא שואל – שגדולי התורה בדורות הקודמים הקדישו 'קינה' – או קינות – לקהילה קדושה אחת בגרמניה, בה נהרגו על קדוש השם ל"ו קדושים, ואילו בחורבן שלנו, כאשר נעקרו על קדוש השם ששה מליון קדושים – אין דורש להם? ! שקד ר' פנחס ואסף 'קינות אחדות' שנכתבו במיוחד ע"י גדולי ישראל לזיכרם של קדושי השואה. ר' פנחס צירפם לקינות 'המסורתיות' והדפיסן – ביחד – על חשבוננו הפרטי, והוא מפיצם ומחלקם גם בארה"ב וגם בישראל. ר' פנחס הרצקה לא הסתפק בכך: הוא יודע שיש התנגדות בחוגים מסוימים נגד אמירת ה'קינות' לזכר קדושי השואה – למה ומדוע, איש לא יודע ולא מוכן להסביר את התופעה המשונה והמחרידה הזאת – מה עשה ר' פנחס? במשך הזמן הוא בקר כמעט אצל כל ה'מי ומי' שבין גדולי ישראל המפורסמים. בשקט-בשקט ובצניעה הוציא מהם 'מכתבי הסכמה' לאמירת ה'קינות' על קדושי השואה... ר' פנחס ממשיך את מאבק ה'רהאביליטאציה' של קדושי השואה. הוא שולח – מדי פעם מכתבי-התעוררות לאישים שונים וכן לעתונים, מבקש ומתחנן: אנא, זיכרו נא והזכירו, התעוררו למען 'הרוגים על שם קדשך'!¹⁷

ארבע שנים לאחר מכן, בשנת תשמ"ז, התפרסמה קריאה נוספת, של יהודה שורץ, שאין בה פנייה לציבור לומר קטע מסוים, אלא רק התייחסות לנקודה העקרונית.

במשך הדורות בשנות הגלות הנציחו המנהיגים הרוחניים את החורבנות והפרעות נגד היהודים על ידי ימי צום ואמירת סליחות וקינות, שחוברו על ידי הרבנים והפייטנים של אותה תקופה. באלפיים שנות הגלות, לאחר כל חורבן שהתרחש, שקדו חכמי ישראל להנציח את

17 לעיל, הערה 15.

המאורע, חוברו סליחות וקינות מרגשות ומרטיטות לב.¹⁸

בהמשך דבריו יהודה שורץ מביא דוגמאות רבות של אסונות שפקדו את פזורות ישראל השונות, שלאחריהם נכתבו קינות: לאחר ההריגה בעיר ארפורט בשנת 1221, לאחר ההתנפלות על תושבי פרנקפורט בשנת 1241, לאחר מסעי הצלב, לאחר חורבן זינצורה בשנת 1266, לאחר גזרת הרועים בשנת 1306, לאחר השחיטה בימי ממשלת ונציליס בשנת 1389, לאחר גזרות ת"ח ות"ט בשנת 1648, לאחר השחיטה בוורמזא, לאחר האירועים בליפניק, לאחר הריגה של יהודים בבודפשט בשנת 1686, לאחר הרעש בליוורנו בשנת 1742 ולאחר פוגרום אודסה בשנת 1905. החשיבות שבהבאת דוגמאות כה רבות, היא בהדגשת התמיהה שלגבי השואה המצב שונה.

שונה וחריג הוא דורנו – דור השואה. בדורנו לא ניתן כל ביטוי מוחשי והזדהות עם קדושי השואה, אף שהטרגדיה היתה גדולה יותר מכל אלה שהזכרנו לעיל. אנחנו כבר 42 שנה אחרי השואה, ועדיין לא מצא חורבן יהדות אירופה את ביטוי הנכון בצורה של אבל לאומי ושתתמסד במסגרת ימי צום וזכרון, במיוחד לכך. עדיין לא נשמעה הקינה המרה וזעקת השבר, שתביע את מלוא עומק הטראגדיה של השמדת ששה מליון יהודים, ושתוקיע את קלון הרוצחים והשותקים מסביב גם יחד, האחראים במישרין ובעקיפין, לטבח הנורא הזה. היה רצוי להשלים חסרון זה במהירות האפשרית ביותר, עוד בחייהם של אנשי דור השואה.

מעניין לשים לב, שבקריאתו-דרישתו של יהודה שורץ מתלווה לצורך להנציח את הרוגי השואה גם הצורך להוקיע את הרוצחים ואת העולם ששתק ולא עשה מאמץ למנוע את ההשמדה.

כאמור, פניותיהם של היחידים ושל הציבור נשאו פרות, והיו רבנים שתמכו באמירת קינות. להלן נסקור וננתח את עמדתם של רבנים אלה ואת נימוקיהם. לאחר מכן נבחן גם את עמדת השוללים והמסתייגים מהכנסת הקינות לסדר התפילה.

עמדת התומכים באמירת קינות לזכר השואה

הרבנים שתמכו באמירת קינות דיברו בדרך כלל על סכנת השכחה. כך למשל, מנסחים זאת חברי מועצת גדולי התורה שעל יד אגודת ישראל באמריקה, בגילוי דעת מיום ג' בטבת תשד"ם:

לנו ולבנינו צפויה הסכנה כי במרוצת הזמן ובהרגל החיים פן יפוג הכאב מלבנו, ופן ישתכח חלילה מזכרוננו גודל האסון ועומק הצרה אשר באתנו. כי דור הולך ודור בא, ושרידי החרב

18 י' שורץ, "ספר קינות' על קדושי השואה", זכור, ח', ירושלים תשמ"ז, עמ' 172-175.

אשר אתנו, אלה אשר ראו בעיניהם ואשר סבלו על בשרם את טרף השואה, מתמעטים והולכים בעוה"ר. ובנים אשר יולדו, דור החדש אשר לא ראה את תפארת בית ישראל וקדושו שעלו על המוקד, איך יזכרו את גאון יעקב אשר נפל ובמה יתעוררו להוריד דמעה על השריפה אשר שרף השם.¹⁹

הם מציעים לצרף קינה שתיאמר בסוף סדר הקינות המקובל, לפני אמירת הקינה 'אלי ציון ועריה'. מעין דברים אלה אנו מוצאים גם בדבריהם של רבנים אחרים. כך, למשל, האדמו"ר מבובוב כותב:

...אנו רואים שברבות הימים והעתים נשתכח ונשתקע מלכות בני אדם עד כדי כך שגם אודים המצלים מאש גם הם בעצמם לא עולה על לבם לספור ולקונן על האבדה הגדולה עטרת תפארת בית ישראל הקדושים הי"ד.²⁰

הרב מיזלש מנמק את תמיכתו "כדי שיהיה זכרון עולם לנו ולבנינו החורבן הנורא ר"ל".²¹ הרב ואזנר, אב"ד זכרון מאיר ומחבר שו"ת שבט הלוי, מוסיף על חשש השכחה את סכנת הכחשת השואה ואת סכנת השיכחה של מחיית זיכרון עמלק.

ונספו גם אלה על שונאינו מחנכים מאומות העולם שמטעמים שונים רוצים לשקר בכל הענין ולהכחיש כאילו לא היה ולא נברא גזרה הנוראה הלזו... וגם מטעם אחר אסור לשכוח מעשה עמלק של המשמידים הארורים ע"פ מש"כ החינוך כי תצא בענין מחית עמלק שמצוה לזכור שנאתו, ואע"פ שאין בידנו הכח למחות הרשעים אבל מצוה לזכור מעשיו הרעים שעשו לעמינו עם ה' וכל הקם נגד ישראל כאילו קם נגד הקב"ה...²²

אבקש לתת את הדעת להשוואה שעשה הרב ואזנר בין הנאצים ובין עמלק.²³ אפשר להבין השוואה זו כדוגמה בעלמא, אך כמדומני שהבנה זו פשטנית למדי. יש להדגיש כי הרב ואזנר הוא פוסק הלכה, והדברים כתובים בלשון של פסק. השימוש בלשון 'אסור', הבאת המקור

19 פ' הערצקע, (לעיל, הערה 16), גילוי דעת מאת חברי מועצת גדולי התורה שעל יד אגודת ישראל באמריקה. על גילוי הדעת חתומים הרב משה פינשטיין, הרב יעקב קמינצקי, הרב ישראל שפירא מלזויב, הרב יעקב יצחק רודרמן והרב מרדכי גיפטר. לגבי דעתו של הרב יעקב קמינצקי ראה: הרב נתן קמינצקי, **רבי יעקב**, ישראל (בלי שנה), (תרגום של ספרו של ר' יונתן רוזנבלום), עמ' 441: "ר' יעקב הביט בחיוב על חיבורן של קינות חדשות המנציחות את האסונות הנוראים שאירעו לעם ישראל במאה השנים האחרונות".

20 הרב ש' הלבפשטס (האדמו"ר מבובוב), פ' הערצקע, (לעיל, הערה 16). מעניין שהקריאה יצאה מפי ניצולים, ואילו האדמו"ר רואה שגם בציבור זה "לא עולה על לבם לספור ולקונן".

21 הרב ח' מיזלש, פ' הערצקע, (לעיל, הערה 16).

22 הרב שמואל הלוי ואזנר, שם.

23 ראה להלן שגם הרבנים הראשיים של העיר תל-אביב עשו השוואה כזו, אך בלי נגיעה בממד ההלכתי. על השוואת הנאצים לעמלק ראה: הרב צ' שכטר, **נפש הרב**, ירושלים תשנ"ה, עמ' פ"ז; א' סורוצקי וא"מ סגל, **ראש גולת אריאל**, ירושלים תשנ"ה, ח"ב, עמ' ש"ג; א' הורוביץ, "מדורו של משה ועד דורו של משיח: היהודים מול עמלק וגלגוליו", **ציון**, שנה ס"ד, חוברת ד' (תשנ"ט), עמ' 425-454.

מספר החינוך וההערה לגבי אי יכולתנו לקיים את מחיית עמלק-נאצים בפועל, משווים להתייחסות זו ממד הלכתי וגם אם בפועל אין זו הלכה, הרי שנימוקיו מקבלים תוקף והם חורגים מהשואה סתמית.

קריאה מפורשת מטעם הרבנות הראשית לאמירת קינות בליל תשעה באב, לפי הידוע לי, לא יצאה במשך שנים ארוכות, אם כי בבתי כנסת רבים המנהג הלך והשתרש. בראשית שנות התשעים²⁴ פרסמו רבניה של העיר רמת-גן, הרב יעקב אריאל והרב יצחק בר-דע מכתב הקורא לומר את קינתו של י"ל ביאלר 'אלי אלי'. במכתב הם כותבים:

הקינות נאמרות בתשעה באב הן שק הדמעות של צרותינו במשך כל שנות הגלות הארוכה מאז חורבן המקדש ועד היום. אולם חסרה בו קינה על הגדולה ובקשה שבאסונינו בדורות האחרונים – השואה. העדר קינה כזו הורגש מאוד. המלצתנו להוסיף את הקינה הרצופה בזה לקינות הנאמרות בבית הכנסת בתשעה באב. אפרם של הקדושים הצבור לפני הקב"ה יזכירנו לטובה לחזות בשובו לציון ברחמים.²⁵

בשנת תש"ן יצאו הרבנים הראשיים של העיר תל-אביב בקריאה דומה, וזה לשונה:

בימים הקרובים ימלאו 50 שנה ליום המר והנמהר בו פרצה מלחמת העולם השנייה. במהלך המלחמה התרחשה הנוראה בעקידות כאשר עם ישראל, שיכל ששה מליון מבניו ובנותיו הי"ד. שליש האומה נגדע במיתות נוראות, קשות ואכזריות. גדולי ישראל – בראותם כי מספר האודים המוצלים מאש פוחת והולך והעדות החיה לשואה מצטמקת – העלו על נס את החובה לקיום מצות זכירת עמלק של ימינו.²⁶ בין היתר נקבע לומר קינות מיוחדות שנתחברו על ידי אדמו"רים, רבנים ואישים דגולים כתוספת לקינות תשעה באב. 'מגלגלים חובה על ידי חייב' קבעו תז"ל, והלילה שנקבע בעו"ה – כליל 'בכיה לדורות', מתאים להתייחד עם זכרם הטהור של קדושי השואה. בליל זה יבכיון בני על אדירי התורה, רבי המעש, 'עמך', מכל שכבות הצבור, טף ונשים, זקנים ונערים, עוללים ויונקים שעלו בסערה השמימה בשל היותם בני אברהם, יצחק ויעקב. פונים אנו בזה אל רבני העיר, ראשי הצבור, גבאי בתי הכנסת, קהל המתפללים וכל תושבי העיר, כי תיאמר על ידינו בתוספת לקינות המקובלות מדורי דורות, קינה אחת, לפחות, מבין הקינות המובאות בחוברת המיוחדת.²⁷ הבה נישא בלבבנו תפילה 'כי

24 ד' מכמן (להלן, הערה 25) מתארך פרסום זה לסוף שנות השמונים, אולם עד שנות התשעים הרב יעקב אריאל לא היה רבה של רמת-גן.

25 ד' מכמן, "השפעת השואה על התרבות הדתית", י' גוטמן (עורך), **תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 628, הערה 40.

26 נקודה זו מעניינת שכן מבין כל המכתבים הדנים בסוגיה רק הרב ואזנר מזכיר את עניין זכירת עמלק.

27 בחוברת נמצאות קינותיהם של הרב וייסמנדל, של האדמו"ר מבובוב, של הרב ואזנר, של הרב סופר, של הרב אונגר והקינה 'אלי אלי' של ביאלר. מעניין לציין כי כל הקינות צולמו מקונטרס הקינות, (להלן, הערה 36), אלא ששם לא מופיעה הקינה של י"ל ביאלר, שאותה הוסיפו רבני תל-אביב-יפו.

לא יטוש ד' עמו ונחלתו לא יעזוב, כי יקויים בנו 'שמחנו כימות עניתנו, שנות ראינו רעה', וימי הזכרון הללו 'הפכו למועדים ולימים טובים והאמת והשלום אהבו'.²⁸

הרב גולדשטיין, רב חוג חתם סופר בירושלים, נשאל שלוש פעמים בעניין אמירת הקינות. בדברי תשובתו הוא מתייחס לנושאים נוספים הקשורים לעניין, ובשל חשיבותם נביא גם אותם בתוספת דברי רקע.

כאשר הועלתה האפשרות של קביעת יום תענית לזכר השואה היא עוררה התנגדות בין רבים מגדולי הדור. הרב גולדשטיין מבהיר שגם מי שמתנגד לקביעת יום כזה, התנגדות שהוא עצמו מקבל, לא יתנגד לאמירת קינות. בנימוק דבריו הוא נתלה באילן גבוה:

ידועים דברי החזון איש בקובץ אגרות חלק א' מכתב צז' שהתנגד לקביעת יום תענית ואבל לזכר השואה והחורבן שעברו עלינו... אולם אנו דנים כאן לא על הוספת יום אבל אלא על הוספת קינה, וע"ז לא מצאנו התנגדות בדברי החזון איש זצ"ל.²⁹

לכך הוא מוסיף גם טיעון בזכות אמירת קינות, דווקא משום שיש ללכת בדרכי הראשונים:

והנה כך נהגו בכמה תפוצות ישראל שכשאיירעה צרה ר"ל חיברו קינה על אותו המאורע וצירפוה בתוך קינות לתשעה באב... על גזירות תתנ"ו... גזירה בפרנקפורט בתחילת האלף השישי... גזירת קולוניא (קאלן)... גזירות ת"ח... ועתה נשאלת השאלה למה נגרע אנחנו בדור הזה מללכת בעקבות קדמונינו, האם רק הגזירה שנגזרה עלינו מן השמים שרק היודע תעלומות מבין את סיבתה ותכליתה עלינו לקבל כקדמונינו זי"ע, ואילו לקונן עליו אנו מנועים מחמת חשש חרשות ח"ו...³⁰

הרב גולדשטיין מתמודד גם עם הטענה שקיים חשש של 'חדשות'. לטענתו, כל כוונת מחברי הקינות והאומרים אותן היתה לשם שמים. נוסף על כך, הוא מעיר שהחשש, שמא יישכח 'חרבן הקהילות ואבדן הנפשות עשר פעמים כיוצאי מצרים', הוא כה גדול עד שמוטלת עלינו החובה להזכיר זאת לפחות פעם אחת בשנה – בקינה לתשעה באב. הוא דוחה את הטענה כאילו הדבר ייתן פתחון פה ל'מחדשים', כיוון שאלו "אינם שואלים להסכמתנו ועושים כל העולה על רוחם". הוא מציין כי גם העובדה שאין קינה משותפת לכולם, אלא "זה אומר קינה זו וזה אומר אחרת", מפחיתה את עצמת החידוש, והוא מסכם

28 הרב י"מ לאו והרב פ' שיינמן, מכתב בגב הכריכה של קונטרס קינות על חורבן אלפי קהילות קדושות באירופה ויושביה ביניהם צדיקי הדור וגדולי תורה שנהרגו על קדושת השם בשנות הזעם תרצ"ט עד תש"ה ה"ד, הרבנות הראשית והמועצה הדתית לתל-אביב-יפו תש"ן.

29 הרב י' גולדשטיין, שו"ת אהל יששכר, ירושלים תש"ן, סימן מ'.

30 שם. ומעין דברים אלה כתב בקצרה בסימן מ"ב "דאין סברא שהגזירות נקבל ואת הקינות על הגזירות לא נאמר".

"ולכן אין לענ"ד שום חשש ופקפוק באמירת קינה חדשה".³¹

מעניין כי בתשובה נוספת בעניין זה הרב גולדשטיין מרגיש צורך להדגיש שלא מדובר בתקנה מחייבת אלא על המלצה: "כל הרבנים הדגישו רק שראוי ונכון לומר איזו קינה שהיא בת"ב ולא הי' המדובר לא מחיוב ואפי' לא ממצוה וכ"ש מתקנה..."³². אם בכך אין די, הרי שהוא גם מוצא אסמכתא עקרונית בדברי רש"י לעצם הרעיון שאפשר וראוי לחבר קינה לזכר אסון: "ופרש"י כשמזדמן להם שום צער ובכיה שהם מקוננים ובוכים על המאורע, הם מזכירים זה הצער עמו דוגמא בתשעה באב שמזכירים קינות על ההרוגים בגזירות שארעו בימינו וכו' עכ"ל".³³

ידוע לנו על עוד רבנים שהביעו את הסכמתם לאמירת הקינות, בהם (לפי סדר א"ב): הרב שלמה זלמן אוירבך,³⁴ הרב אונגאר,³⁵ הרב שלום יוסף אלישיב,³⁶ הרב יהודה אנסבכר,³⁷ האדמו"ר מנאואמינסק,³⁸ הרב יוחנן סופר (הרב מערלוי וחבר מועצת גדולי התורה),³⁹ הרב דוד רוזן⁴⁰ (רבה של אירלנד), הרב משה דוד רוזן⁴¹ (רבה הראשי של רומניה), הרב משה שטרן (אב"ד דברצן ומחבר שו"ת באר משה)⁴² והרב חיים פנחס שינברג.⁴³

לסיכום עמדתם של הרבנים התומכים בהוספת קינות לזכר השואה, נוכל לומר שהרעיון החוזר את דבריהם הוא סכנת השכחה של השואה, ויש מי שאף משווה את זיכרון השואה לזיכרון מעשה עמלק. ראינו גם כי בקרב רבנים שתמכו באמירת קינות יש רתיעה מיזמות

31 שם.

32 שם, סימן מ"א. ההסתייגות מתקנה מחייבת מאפיינת רבנים נוספים, שאליהם אתייחס בפרק הבא.

33 שם. וראה בסוף סימן מ"ב מוזכר שלא רש"י חיבר את הפירוש לדברי הימים.

34 "...אפשר שקינתו של הגה"צ מוה"ר מיכאל דב ווייסמנדל זצ"ל או חלקים ממנה שהם שוים לכל, אפשר שהיא תתקבל על כולם בגלל הזכויות המיוחדות שיש לאיש דגול זה..." מתוך מכתב מחודש סיוון תשמ"ה. שלח אליי פ' הערצקע.

35 "...מן הראוי שכל בית מדרש יבחרו להם איזה קינה אם ממה שכבר נתחברו ע"י יראי ה' או שיתחברו ע"י מי שיש היכולת בידו..." מתוך מכתב מיום א' לסדר אחרי מות קדושים תשמ"ג. שלח אליי פ' הערצקע.

36 "קונטרס קינות על חורבן אלפי קהילות קדושות באירופה, ויושביהם – ביניהם צדיקי הדור וגדולי התורה – שנהרגו על קדושת השם בשנות הזעם תרצ"ח עד תש"ה הי"ד", נלקט ע"י הועד להנצחת זכר קדושי אירופה, נדפס בסוף קינות לתשעה באב, הוצאת לוי-אפשטיין, ירושלים תשמ"ז, עמ' ב'. עותק של המכתב שלח אליי פ' הערצקע.

37 י' באומל (לעיל, הערה 2), עמ' 94.

38 קונטרס הקינות (לעיל, הערה 36). עותק של המכתב שלח אליי פ' הערצקע.

39 קינתו התפרסמה בקונטרס הקינות (לעיל, הערה 36), עמ' י"א.

40 י' באומל (לעיל, הערה 2), עמ' 94.

41 י' באומל, שם, שם.

42 הרב מ' שטרן, באר משה, ח"א, ירושלים תשמ"ד, עמ' ו'.

43 קונטרס הקינות (לעיל, הערה 36).

אישיות של השואלים, הנובעת מענווה ומחשש לחידוש דבר שעדיין לא נעשה. מבחינה זו מאלפים דבריו של הרב אונגר⁴⁴ המתאר את נוהגו לומר בביתו קינות שחיבר, ודומה שהם ממחישים זאת בצורה הטובה ביותר. ההכרה בחשיבות העניין אינה מוטלת אצלו בספק, הדרך ברורה לו והוא אף עושה מעשה ומחבר כמה קינות לזכר השואה, אך הוא אומר אותן בביתו. למרות הבהירות הזו, מחסום החידוש בפרהסיה הוא כה גבוה וממשי, עד כדי כך שהרב אונגר דורש מעצמו זהירות רבה ואומר את הקינות רק בצנעה בתוך ד' אמותיו.

עמדות המסתייגים מאמירת קינות והמתנגדים לתקנה כללית

כאמור, על אף המאמצים לקבל את הסכמת גדולי הדור לאמירת הקינות היו רבנים שהתנגדו לכך. מעניין כי הנימוקים של המתנגדים מגוונים, ביניהם יש הנוקטים עמדה מהותית ויש המתנגדים מסיבה פרוזאית.

מי ראוי?

הרב יוסף דב סולובייצ'יק תיאר את הרגשותיו ביום תשעה באב:

כשאני קורא את הקינות על חורבן והרוגי 'אשפריה' השמדת קהל 'ורמיזא' וזעקת שבר 'מגנצא' ההדורה, אני חושב על וורשה, ווילנא, וקובנה. תשעה באב הוא יום זכרון של כל חורבני ישראל, אין הכרח ליחד ימים מיוחדים לחורבן ואין צורך לחבר קינות חדשות ופיוטים, שלא לדבר על תפלות. מי בימינו ירהיב כנפשו לחבר תפלות חדשות... רעדה ופלצות תאחוזו בטרם שניגשים למלה של נוסח התפלה. גם חכמי אשכנז וצרפת שחברו את הפיוטים ותפלות הלא הם היו מאורינו חכמי המסורה, חוליות בשלשלת הקבלה של תורה שבעל פה, כמו שבעלי התוספות מצטטים בדבריהם לכמה פסקי הלכה את דבריו של הפייטן ר' אליעזר הקליר ושאר הפייטנים. כן כל התפלות והפיוטים שלנו יסודותם בהררי קודש ומביעים את כל צרכי ורגשי הנפש של האומה הישראלית של הכלל ושל הפרט ואין שום צורך לתפלות חדשות בליטורגיה שלנו, ואין מתאימות כלל לרוח ישראל סבא.⁴⁵

הרי"ד סולובייצ'יק חש בתוך תוכו את הצורך למצוא מקום שבו יבוא לידי ביטוי זכר השואה, אך בפועל הוא אינו מייחד לכך מקום אלא במחשבתו בעודו קורא קינות על חורבן

44 "...ובאמת לי לעצמי כבר מאז עשיתי ב' ג' קינות אשר רגיל אני לאמרם בביתי לאחר הקינות בת"ב..."
לעיל, הערה 35.

45 ר"ל ארזי, "ב'קינות' עם הגאון רי"ד סולובייצ'יק", **שנה בשנה**, תשמ"ב, עמ' 324-325. ראה גם: J.J. Schachter, "Rabbi Joseph B. Soloveitchik on The Tisha Bav Kinos", *Jewish Action*, Volume 54, Number 4, Summer 1994.

של הקהילות בימים עברו. אכן, ראוייה היא השואה לקינה משל עצמה אבל הרב מטעים כי אין אנשים הראויים לכתבה, ולכן נמנע הדבר.⁴⁶ תיאור גדלותם של כותבי הקינות מעמיק את המרחק הקיים בינם לבינינו, עד שנמנעת מאתנו כל אפשרות לכתוב קינות.⁴⁷

האדמו"ר מקלויזנבורג הביע התנגדות לאמירת הקינות משיקול אחר, והוא – אישיות מחברי הקינות. הוא העלה טיעון זה באגרת לרב מנחם מנדל כשר, מיום ב' במרחשוון תשל"ז:

ענין זה בודאי גדול הוא אשר ראוי לעיין ולדון בו בכובד ראש ובנחיצות הראוי... מ"ש מעכ"ה שליט"א בדבר הוספת קינת השואה שכתב הסופר ה"ר...⁴⁸ הנה הגם שהסופר הנ"ל מוכשר ומפורסם מאוד בכתבתו ויר"ש – אבל עלינו להתבונן כמ"ש (דברים לב' ז') זכר ימות עולם בינו שנות דור ודור, אשר מאז ומעולם בכל ימי גלויותינו אשר התהלכנו מגוי אל גוי וגו' התקינו את הקינות גדולי ישראל האמיתיים שבכל דור ודור, וכגון רבי אלעזר הקליר ורבי יהודה הלוי ועוד שקוננו חורבן עיר הקודש והמקדש, ואחריהם רבנו גרשם מאור הגולה ורבינו שמעון הגדול ועוד שהתקינו על מסעי הנוצרים ימ"ש בגזירות תתנ"ו, ובדורות שאחריהם בגזירות ת"ח ות"ט היו מקוננים הש"ך והתוי"ט, וכן היה בכל תולדות עמנו בצרותיו, והם שידעו לקונן ולקבוע הדבר לדורות משום שברום מעלת קדושתם ויראתם הקודמת לחכמתם ידעו לפעול בהקינות בתוך תוכיות הנפש הישראלית, ואין מגמת הקינות רק לעורר רגשי הבכי והצער הגשמיים בלבד, והענין הוא רוחני גבוה מעל גבוה וד"ל, ולזו המדריגה זכו הראשונים כמלאכים זי"ע – ועל כן לא אדע מה לדון בזה.⁴⁹

דבריו של האדמו"ר מקלויזנבורג, ששכל בשואה את אשתו ואת אחד עשר ילדיו ועבר תלאות רבות בעצמו,⁵⁰ שמים את הדגש בשאלת אישיותו של מחבר הקינה. הוא מטעים כי איננו ראויים לכתוב קינה, מכיוון שקינה אינה אמורה רק "לעורר רגשי הבכי והצער הגשמיים בלבד", אלא צריכה להיות בעלת ממד רוחני שהוא "גבוה מעל גבוה". לטענתו,

- 46 יש לא מעט אבסורד בכך שהמילים 'רעדה ופליצות' נאמרות על כתיבת הקינה, ולא על זיכרון השואה.
- 47 יש לבחון את טענתו המובאת בסוף דבריו שלפיה התפילות הקיימות והפיוטים שכבר התחברו "מביעים את כל צרכי הנפש של האומה הישראלית של הכלל ושל הפרט ואין שום צורך לתפלות חדשות בליטורגיקה שלנו", שהרי סוף כל סוף הוספו קינות על קהילות אשפריה, ורמיזא ומגנצא מה שמעיד, שלא הכול נכלל בנוסח הבסיסי ולפעמים בהחלט יש מקום להוסיף ולחבר קינות חדשות.
- 48 באגרת הושמט שמו של מחבר הקינה הנדונה. מאנשי צאנז נמסר לי כי המדובר בקינה שחבר מ' פראגר, להלן, הערה 82.
- 49 הרב י' הלברשטם, **שפע חיים – מכתבי תורה**, נתניה תשנ"ה, ח"ג, עמ' קצ"ה-קצ"ו.
- 50 על קורותיו של האדמו"ר מקלויזנבורג בזמן השואה ראה א' סורוצקי, **לפיד האש**, בני-ברק תשנ"ז, עמ' קל"ו-רנ"ה.

"הגם שהסופר הנ"ל מוכשר ומפורסם מאוד בכתיבתו ויר"ש", מכל מקום, אינו יכול להגיע למדרגת הראשונים שידעו "לפעול בהקנינות בתוך תוכיות הנפש הישראלית".

זווית שונה ומעניינת מציג הרב יצחק איזק ליבעס, ראב"ד איגוד הרבנים באמריקה, ניצול שואה ששכל בשואה את אביו, את אמו ואת בנו בכורו.⁵¹ כשנשאל לחוות את דעתו בעניין הקנינות לזכר השואה הוא לא היסס להטיח ביקורת בכותבי הקנינות.

לדעתי זה כמו שילד קטן מתעטף בבגדים ומשחק כאילו הוא גדול ומשמש כבעל תפילה. לא כל אחד יכול לחבר קנינות. זה שייך רק לגדולי הדור ממש. רק הם בשיעור קומתם יכולים להחליט על זה. דבר שני: כשמחברים משהו כזה הרי מחוץ לכוונות הנשגבות שצריכות להיות בכל מילה הרי גם מהבחינה הלשונית הפיוטית הרגשית עוצם הביטוי וכו' זה חייב להיות מושלם וכמה שאני ראיני אין מאומה מכל זה. בכלל מה זה? שוק? כל אחד יכול לכתוב לעצמו קנינות? זה דבר שכלל ישראל חייב לעשות! מדוע גדול אמיתי בשיעור קומתו של כ"ק אדמו"ר שליט"א [הרמ"מ שניאורסון מלובאוויטש, מ"מ] לא עשה זאת? וכי הוא לא מבין את חשיבות העניין? עניין השואה מטריד כואב ומציק לנפשו הגדולה פחות מלאחרים? עוד דבר: אחרי השואה היו גדולי הדור האמיתיים שרידי השואה. ביניהם כ"ק הריי"ץ מלובביטש זצ"ל, הרבי מבעלז זצ"ל, הגא"ז מלצר זצ"ל ועוד – מדוע הם לא חברו? אני אינני מהרהר אחריהם כנראה היו להם סיבות לכך.⁵²

ניכר כי עמדתו חריפה וביקורתית מאוד. לדעתו רק גדולי הדור יכולים לכתוב קנינות בשל התכנים המיוחדים האמורים להיכלל בהן ובשל הסגנון המיוחד האמור לאפיין אותן. הוא מציב את אמונת החכמים בראש דבריו, ואף על פי שאולי הוא עצמו אינו מבין מדוע גדולי הדור לא כתבו קנינות, הוא אינו "מהרהר אחריהם".

פריצת גדר

עמדתו של הרב אליעזר מנחם שך אינה בהירה דיה ומן הכתובים עולה תמונה מורכבת. במכתב ששלח חתנו, הרב מאיר צבי ברגמן, לפנחס הערצקע, הוא כותב:

עשיתי שאלתו ובקשתו, ושטחתי הדברים לפני מו"ר חמי מרן שליט"א, והצטער הרבה על צרתן של ישראל רח"ל, ואמר לי שאכתוב לכבודו כדלהלן בזה"ל:

כל רב יכול לעשות בבית הכנסת שלו מה שמבין, אם לומר או לא לומר, ומה לומר. אבל אי

51 ש"ד וולפא, **שמן ששון מחבריו**, ח"ב, ישראל תשנ"ח, עמ' 214. את קורותיו בשואה כתב הרב ליבעס בהקדמותיו לשו"ת **בית אב"י**.

52 א"ד הלפרין (עורך), **כפר חב"ד**, גיליון 202, י"ג במנחם אב תשמ"ה, עמ' 11.

אפשר לתקן תקנה לכלל ישראל בדור יתום שלנו עכ"ל.⁵³

מדברים אלה עולה כי הרב שך אמנם לא התלהב ולא יצא בקריאה לומר קינות לזכר הרוגי השואה, אך ניכר כי אין בדבריו התנגדות לעצם הרעיון, אלא רק לקביעת תקנה לכלל ישראל.

ואולם, יש שטענו כי הרב שך התנגד לגמרי לאמירת קינות. על פי טענה זו הרב שך אינו נוקט עמדת ביניים המתירה לרבנים להנהיג אמירת קינות כראות עיניהם בבתי הכנסת שלהם, אלא תקף את מי ש"מתקנים תקנות חדשות והמציעים תפילות חדשות וקינות חדשות",⁵⁴ מכיוון שיש בכך פריצת גדר ונתינת מקום ל"מתקנים" ולרפורמים למיניהם להיתלות בזה כתקדים לתיקונים אחרים.⁵⁵

הרב שטרנבוך, סגן נשיא העדה החרדית, מסכים שמוטלת עלינו חובה לזכור את השואה. לדעתו, "ראוי לזכור ולא לשכוח החרבן הנורא הנ"ל",⁵⁶ ואם כאשר חרבו קהילות בימי הביניים חוברו קינות לתשעה באב שאז מספר ההרוגים היה קטן בהרבה מבשואה "כ"ש בדורנו בעו"ה שרוב מניין ובניין חרידי עם ה'נשרפו ונחנקו, הזמן המתאים להזכיר זאת הינו בת"ב דוקא וכמבואר בקינות, נאה ויאה הדבר להתאבל אז גם ע"ז". אלא שלמרות תמיכתו באמירת הקינות הוא מתנגד באופן נחרץ ל"תקנה כללית" משתי סיבות: הראשונה "שאיננו ראוים בדורינו לתקן שום תקנה לבית ישראל", והשנייה, שאם נתקן תקנה בעניין זה "אנו מסכנים לעתיד שידרשו מאתנו כל מיני דרישות לתקן תקנות". ולכן הוא מסיק בסוף דבריו ש"כל קהילה וקהילה יחליטו לעצמם אם רצונם לומר או לא ועכ"פ שיהיה בלי תקנה קבועה".⁵⁷

גם הרב זאב הלוי (ולוול) סולובייצ'יק התנגד לאמירת קינות לזכר השואה. כך מגלה הרב הלורד יעקובוביץ' בראיון עם מיכאל ששר:

הוא מצא שאחרי גזירות ת"ח-ת"ט ביקשו להכניס קינה מיוחדת לזכר מקדשי ה' וחכמי הדור פסקו שאל לנו להוסיף על מה שיש. כמו שכתוב בקינה 'מי יתן ראשי מים', שנאמרת בתשעה באב: 'שימו נא על לבבכם מספר מר לקשרה, כי שקולה הריגתם להתאבל ולהתעפרה

53 מכתב מיום כ"ב בטבת תשמ"ו. שלח אליי פ' הערצקע.

54 על נושא זה ראה ש' בייקר, "א באגעגניש מיט הרב ר' אליעזר שך אין בני-ברק", אלגמעינר זשורנאל, 11.10.1985, עמ' 9.

55 הרב י' שורץ והרב י' גולדשטיין, השואה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 288.

56 הרב מ' שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, ח"א, ירושלים תשמ"ו, סימן ש"ל.

57 שם.

כשריפת בית אלוקינו... וכי אין להוסיף מועד שבר ותבערה... מכאן – טען – שיש להתנגד לכך.⁵⁸

יש להעיר שטענה זו – המתבססת על האמור בקינה – אינה מוזכרת בדרך כלל לגבי אמירת קינות, אלא לגבי קביעת יום תענית מיוחד.⁵⁹ מכל מקום, אין הרב יעקובוביץ' סבור שזו היתה הסיבה האמתית להתנגדותו של הרב וולול סולובייצ'יק, והוא מייחס לו התנגדות מסוג אחר:

לדעתי, נבעה עיקר ההתנגדות מכך שהחילוניים קיבלו עליהם את משימת הזכרת השואה החל ממרד גיטו ורשה והוא לא רצה שליהדות הנאמנה יהיה חלק בזאת, שכן טיכסיהם אינם נעשים על פי המסורת היהודית.⁶⁰

אם נכונים דבריו של הרב יעקובוביץ', הרי שהם מבטלים את הטענה העקרונית המוזכרת בדברי הרב סולובייצ'יק. לאמור, לא בעיית כתיבת הקינות היא העומדת על הפרק, אלא שאלת הדמיון או הקרבה בין מעשיהם של החילונים לאלה של שומרי המסורת היהודית.

הראויה השואה שתיכתב עליה קינה?

עמדה ייחודית מציג הרב ישראל משה דושינסקי. לדעתו כלל לא ברור שראוי לחבר קינה לזכר השואה:

...לתקן תפלה או קינה לדורות אשר יקובל בכל תפוצות ישראל כמנהג שאין עליו עוררין, עד"ז אולי י"ל לא כל הרוצה ליטול את השם וכו', ולדבר כזה באמת צריכים כוונה 'פנימית' כלשון מרן זי"ע, כלומר ראייה רחוקה ומחשבה עמוקה שהיתה מקובלת על מתקני התפלות הקבועות ראשונים כמלאכים, הם יכלו לתקן תקנה לדורות ושתהיה מתואמת לכל דור ולכל מקום באשר הוא שם. ובאמת כאשר מתבוננים בתולדות הדורות וקורות ישראל במשך זמן גלותם הארוך וכמה וכמה גזירות וצרות איומות שעברו עליהם ושכלל דור ודור עומדים עלינו לבלותינו ר"ל, ולא מצינו רק על אחדים מהם שתיקנו לנו קינות, או שתיקנו ולא נתקבלו בתפוצות ישראל... א"כ נראה שעצם ההחלטה על מה שיש לקונן ועל מה שאין לקונן היא למעלה מסדר השגותינו ורק חכמי ישראל שבדורות הראשונים אשר אין לנו מושג כלשהו במדרגתם הם הראויים לקבוע לנו תקנות לדורות.⁶¹

58 מ' ששר, הרב הלורד עמנואל יעקובוביץ', ירושלים 1996, עמ' 71.

59 ראה צ' שכטר, (לעיל, הערה 23), עמ' קצ"ז-קצ"ח; הרב מ' שטרנבוך, תשובות והנהגות, ח"ב סי' תשכ"א.

60 מ' ששר, שם.

61 הרב י"מ דושינסקי, "תשובה בענין הנ"ל", מוריה, שנה שבע עשרה, גיליונות א'-ד' (קצ"ג-קצ"ז), שבט תש"ן, עמ' קמ"ה-קמ"ו.

מן הראוי לשים לב שמה שהוא מקור לרבים לכך שכתובת קינות היא דבר לגיטימי, אצלו הוא מקור למסקנה הפוכה. הוא מדגיש דווקא את ריבוי הצורות שלא הונצחו בכתובת קינות, מה שמעיד, לדעתו, שאין להקל ראש בכתובת קינות. נקודה נוספת העולה מדבריו, והיא משמעותית הרבה יותר, היא הפקפוק העולה מתוך דבריו, האם ראוי לכתוב קינה על השואה. הוא שולל את התפיסה האנושית בסוגיה זו, בטענו שאין משמעות להבנתנו את ממדי האסון. רק "חכמי ישראל שבדורות הראשונים אשר אין לנו מושג כלשהו במדרגתם הם הראויים לקבוע לנו תקנות לדורות" וכל שיקול אחר אינו רלוונטי בבואנו לדון בסוגיה זו.

כיוון אחר בהתלבטות זו נוכל למצוא בתנועת חב"ד. בהתוועדות שהיתה בפורים תשט"ז⁶² ענה הרב מנחם מנדל שניאורסון מלובאוויטש לשאלה "מפני מה עושים 'רעש' מהגזירות והשמדות שאירעו בדורות הראשונים, בייסוד תעניות קינות וכו', ואילו על אלו שבדור האחרון שגדלו במאור – הן בכמות (מספר גדול יותר) הן באיכות (ייסורים מבהילים ביותר) – לא נתקנה תענית מיוחדת ולא חוברו קינות מיוחדות?".

והשיב ואמר -

שהנשמות של הדורות הראשונים היו נשמות כלליות שכל אחת מהן כללה כמה וכמה נשמות פרטיות. וגם בחשבון הגשמי מובן – שאם היו נשאים בחיים, הרי לכל אחד ואחד היו כמה וכמה ילדים, שלכל אחד מהם כמה וכמה, עד ל'האחד יהיה לרבבה'. נמצא שמבחינה זו גדולה עוצמת החורבן שבדורות הראשונים.⁶³

עמדה זו של הרבי מלובאוויטש קיצונית יותר מזו של הרב דושינסקי, שכן הרב דושינסקי רק עורר את השאלה אם השואה ראויה שתיכתב עליה קינה, אך לא נימקה ולא נתן לה ביסוס הגיוני. לעומתו, הרבי מלובאוויטש טוען שבעצם "גדולה עוצמת החורבן שבדורות הראשונים" יותר מהשואה, ומשום כך הם ראויים לקינות והשואה לא.

על עמדת תנועת חב"ד אפשר ללמוד גם מתשובה שנתן הרב יעקב יהודא הכט, מרבניה של חב"ד, לשאלה על כתיבת קינות לזכר השואה ולאמירתן:

הלואי שאחינו בני ישראל היו מתפללים התפללות שנתקנו מכבר על ידי אנשי כנסת הגדולה והמחברים שחיברו תפלות על פי רוח הקודש כבר היינו מאושרים... קינות יש לנו מספיק! מה שאנחנו צריכים עכשיו – יהודים בריאים ושלמים בגופם ובנפשם המנהלים חייהם וחיי בני ביתם בדרך התורה ושמחים לעשות רצון קונם – אבינו שבשמים. ועד ביאת המשיח שיבא במהרה בימינו ממש, אנו זוכרים את החורבן הגדול והנורא של עם

62 שיחות קודש, תשט"ז, עמ' 178 ואילך. הדברים להלן מובאים מתוך: הרב מ"מ לאופר, "ה'מבול' של דורנו", ניצוצי רבי, א' חשון תשנ"ב, עמ' 12.

63 שם.

ישראל ושל א"י ושל עיר הקודש ושל בית המקדש בימי התענית המיועדים בתפלות ובקניות וכו' כמנהג הפשוט בכל ישראל וכהלכותיהם המבוארים בשו"ע עד שירחם עלינו הקב"ה וישים קץ לגלותינו ויקויים בנו יעוד הנביאים שהימים האלה יהפכו לששון ולשמחה ולימים טובים.⁶⁴

הרב הכט מעלה שתי טענות: הראשונה, המבוססת כנראה על דברי הרבי מלובאוויטש,⁶⁵ היא שעד שאנו באים להוסיף דברים חדשים יש לעשות מאמץ שכולם יאמרו את התפילות שכבר קיימות. השנייה, שאינה קשורה כלל לשואה או לקינות, מדברת על הצורך ביהודים בריאים, שלמים ושמחים ההולכים בדרך התורה. דומה כי אף גישה זו נתמכת בדברי רבו, הרבי מלובאוויטש, על אף שאמרם כהדרכה כללית לניצולים, ולא לגבי הנצחת השואה:

...לשרת את ה' בכל כוחי ולבי ובעונג רב, אעשה את הכל על מנת שעולם זה יהיה מקום ראוי לדור בו גם לבני אדם וגם לשכינה.⁶⁶

ובאגרת אחרת:

...בודאי שמי שחווה בעצמו את כל המאורעות חייב באופן מיוחד להראות שלא זו בלבד שהיטלר ימ"ש לא הצליח לממש את מזימתו, אלא כדי להכעיס את היטלר ועוזריו הוא הקים משפחה גדולה בנים ובנות ונכדים... המשימה הראשונה היא 'על כורחך אתה ח' עם ההדגשה על 'אתה ח' זאת אומרת להבליט את החיוניות... להקים בית יהודי, משפחה יהודית, וזה בטח יעזור למפלתו של היטלר, שהוא לא מימש את רצונו לאבד חסיד ויז'ניץ נוסף...⁶⁷

הרבי שם אפוא דגש בצורך להקים מחדש את העם היהודי על משפחותיו ולעבוד את ה' בכל הכוח. נראה שהרב הכט אימץ את האידאל הזה כתרופה לפצעי השואה ויישם אותו גם לגבי אמירת קינות.⁶⁸

סיכום

- 64 י"ת באומל, (לעיל, הערה 2), עמ' 95.
- 65 בקשר לתביעה לתקן תפילה לזכר הרוגי השואה אמר הרבי מלובאוויטש: "...רצונם לתקן תפלה נוספת? יתפללו את השלוש תפלות שישנן כבר". **שיחות קודש**, תשכ"ט, ח"ב, עמ' 399 - 400. הציטוט לקוח מתוך הרב מ"מ לאופר, שם, עמ' 11.
- 66 **היכל מנחם**, ח"ב, עמ' ס"ז. הציטוט לקוח מתוך הרב מ"מ לאופר, "השואה ולקחייה", **ניצוצי רבי**, ז' בחשון תשנ"ב, עמ' 15.
- 67 **ליקוטי שיחות**, כרך ל"ג, עמ' 255. הציטוט לקוח מתוך: הרב מ"מ לאופר, שם, עמ' 17.
- 68 דומה כי יש לתת את הדעת, שלא מופיע בדברי הרב הכט הנימוק שנתן הרבי מלובאוויטש עצמו (לעיל, הערה 62). ייתכן שהדבר קשור לשינוי הרעיוני שעבר על תנועת חב"ד בכל הקשור בשואה, שלאחריו היא ראתה בשואה רוע ייחודי שאינו מעולם המושגים של שחר ועונש. בנושא זה ראה מ' ורדיגר, **השואה כנקודת מפנה תאולוגית**, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 4-48.

ראינו כי רוב המתנגדים להוספת קינות לזכר השואה לא השתמשו בטענות מהותיות. בדרך כלל מדובר בחששות מסוגים שונים: חשש של הזדהות יתר עם הציבור החילוני, חשש מנתינת לגיטימציה לכל מיני 'מתקנים' ורפורמים'. הטענות המהותיות נגעו בבעיה שבהתקנת תקנה שתחייב את הכלל, ויש שהדגישו את העצמה הרוחנית הדרושה בכתיבת הקינות. חריגות הן דעותיהם של הרב דושינסקי ושל הרבי מלובאוויטש, המטילים ספק – משיקולים שונים – בצורך בכתיבת קינות לשואה ובאמירתן.

הקינות

בפועל נכתבו כמה וכמה קינות, לא כולן מתוך מטרה שייכנסו לסדר הקינות של תשעה באב, אך מקצתן נכתבו במפורש לשם כך. להלן רשימת הקינות הידועות לי (לפי סדר א"ב):

- ⌚ הרב שלום משה הלוי אוונגאר אב"ד נייטרא מאנט קיסקא⁶⁹ – 'אמרר בכי' (במכתב הוא מזכיר שתיים שלוש קינות שכתב לעצמו)
- ⌚ י"ל ביאלר – 'אלי פולין'⁷⁰ (1948)
- 'אלי אלי נפשי בכי'⁷¹ (1948)
- 'אתה בן אדם'⁷²
- ⌚ הרב רפאל בלום גאב"ד קאשוי⁷³ – 'עפעפינו יזלו מים'
- ⌚ הרב אלחנן היילפרין אב"ד גאלדסגרין לונדון⁷⁴ – 'אש תוקד בקרבי'
- ⌚ הרב שלמה הלברשטם האדמו"ר מבאבוב⁷⁵ – 'זכרו נא וקוננו' (1984)
- ⌚ הרב שמואל הלוי ואזנר אב"ד זכרון מאיר⁷⁶ – 'אש תוקד בקרבי'
- ⌚ הרב חיים מיכאל דב וויסמנדל⁷⁷ – 'סלח נא'

69 י' גרוס, **חורבן אייראפע אין ליכט פון תורה**, ניו-יורק תשמ"ז, עמ' ת"ע-תע"א.

70 קינה זו דומה מאוד ל'אלי אלי' (ייתכן שאחת היא וריאציה של חברתה), התפרסמה אצל ש"ז כהנא, י"ל כהנא, הרב מ' כהן, **אם אשכחך גולה להנצחת קדושי השואה**, תש"ט, עמ' ו'-ח'. בסוף הקינה נדפס "הקינה הזאת חוברת על ידי י. ל. ביאלר משרידי ורשה ופורסמה על הועד הקהלות הקדושות בפולין בשנת תש"ח, ונתקבל לאמרה בימי זכרון השואה". בסדר היום של תשעה באב נדפס: "א. תפלה קריאת התורה איכה וקינות... ו. קריאת הקינה 'אלי פולין'..." בספר המועדים נכתב בקשר לעשרה בטבת: "...נאמרות קינות, ישנות וגם חדשות, – 'אלי פולין ועירה', 'אלי אלי' ועוד". י' וילנסקי, (לעיל, הערה 4), עמ' 94.

71 פורסמה לראשונה על ידי הרבנות הראשית וועד הקהילות בפולין תש"ח.

72 את הקינה הזו נתן לי מר י' פרבר, שלפי דבריו נאמרה באחד מבתי הכנסת, לא זכור לו היכן.

73 פ' הערצקע, **קונטרס דברי דרישה והתעוררות לאמירת קינה ביום תשעה באב לזכר קדושי ישראל שנשמדו באירופה בשנות תרצ"ט תש"ה**, ניו-יורק תשמ"ה.

74 שם.

75 התפרסמה ב**זכור**, ח', ירושלים תשמ"ז, עמ' 16.

76 י' גרוס, (לעיל, הערה 69), עמ' תס"ט.

- 77 ד"ר ישראל מלמד (לרנר)⁷⁸ – 'עלי שואה'
 78 הרב אביגדור נבנצל⁷⁹ – 'אספרה דין'
 79 הרב פרופ' א' נהר⁸⁰ – Quand nos peres s'sseyaient pour pleurer en souvenir
 de Sion
 80 הרב יוחנן סופר האדמו"ר מערלוי⁸¹ – 'פלגי מים תרדנה עיני'
 81 משה פראגר⁸² – 'יזכור אלוקים'
 82 יצחק קצנלסון⁸³ – 'שפך חמתך'
 83 הרב אברהם רוזנפלד⁸⁴ – 'איכה תפארתנו'
 84 חיים ריקלין⁸⁵ – 'חלוץ מנעלים'
 85 הרב שמעון שוואב אב"ד קהל עדת ישרון⁸⁶ – 'הזוכר מזכיריו' (1959)

פרסום הקינות והתגובה בציבור

עד כה דנו בשיקולי התומכים בכתיבת הקינות ובאמירתן ובשיקולי המתנגדים לכך. בפרק זה נבקש לעמוד על צורת פרסום הקינות, שיכולה ללמד על ההתפתחויות שאירעו בנדון.

בראשית התהליך קינות שנועדו להיאמר בתשעה באב לא התפרסמו בתוך ספר הקינות, אלא בנפרד, כגון על גבי דפים משוכפלים או מצולמים. יוצא דופן הוא 'סדר קינות השלם

- 77 פ' הערצקע, (לעיל, הערה 73).
 78 ד"ר י' לרנר, "קינה על השואה (לתשעה באב)", **שנה בשנה**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 473.
 79 הרב א' נבנצל, **קינה על השואה בשנים ה'ת"ש-ה'תש"ה**, י"ל ע"י בית הכנסת רמב"ן, ירושלים תשמ"ח.
 80 לעיל, הערה 9.
 81 לעיל, הערה 39.
 82 מ' פראגר, **מגילה השואה קינה על חורבן בית ישראל באירופה**, מהדורה מיוחדת בהוצאת גנון קידוש השם, ירושלים תשכ"ז. בכריכה הפנימית נכתב, "נכתבה כקינה לחבורת לומדי המשנה היומית" וצורפה להוצאה המיוחדת של משניות מטעם מפעל ההנצחה לקדושי השואה"; מ' פראגר, **אלה שלא נכנעו**, בני-ברק תשכ"ט, עמ' רל"א-רמ"ה.
 83 לעיל, הערה 11.
 84 A. Rosenfeld, *Tisha B'av*, New York 1983, pp. 173-175. קינה זו התפרסמה גם אצל ש' טל, **קינות לתשעה באב רינת ישראל**, אפרת תשנ"א, עמ' 210-214. שם מיוחסת הקינה ל"ל ביאלר, אלא שרוזנפלד בהקדמתו שם כותב במפורש שהוא כתב קינה זו בעצמו, שם, עמ' XX. בנוגע להזכרת השואה בתפילה אמר הרב יעקובוביץ' "אני עומד על כך. באנגליה ניסחנו קינה לתשעה באב לזכר השואה, והיא נדפסה בסדר הקינות שלנו". מעניין לשים לב גם להמשך הדברים "וכן אנו אומרים סליחה לזכר השואה בעשרה בטבת". מ' ששר, **הרב הלורד עמנואל יעקובוביץ'**, ירושלים 1996, עמ' 70-71. מהרב משה רוז, שהיה מזכירו של הרב יעקובוביץ', נמסר לי כי הכוונה היא לקינה שפרסם הרב א' רוזנפלד 'איכה תפארתנו'.
 85 קינה זו נשלחה להנהלת 'גנון קדוש השם' בבני-ברק, מתוך רצון להפיצה כקינה לתשעה באב.
 86 **סדור תפלה למשה**, ניו-יורק 1992, עמ' 392-395.

לתשעה באב,⁸⁷ שיצא באנגליה בשנת 1965, שכן במהדורה זו כבר נדפסה הקינה של המו"ל הרב רוזנפלד, בגוף הספר.⁸⁸ גם המהדורה השנייה של סדר קינות זה יצאה לאור עוד בטרם נפוץ עניין הקינות לזכר השואה ב-1970.

אחת ההדפסות המעניינות ביותר, היא 'קינות לתשעה באב' בהוצאת 'התנועה ליהדות של תורה'.⁸⁹ בחוברת זו, שהתפרסמה לאחר מלחמת ששת הימים ושחרור ירושלים, הושמטו קינות רבות. הסיבה להשמטה אינה בגלל חוסר הסבלנות של הקהל או בגלל הקושי שבהבנת הדברים, אלא כיוון ש"אי אפשר להמשיך ולומר כיום תפילות וקינות, שבהן מדובר על מצב עם ישראל כנדכא ושפל ובזוי בעמים ועל ירושלים".⁹⁰ והנה, בצד ההשמטה של קינות רבות, מטעימים העורכים כי "על הצרות הראשונות נוסף האבל על השואה האיומה", שממנו אי אפשר להתעלם, ולכן הם הוסיפו את הקינה 'אלי אלי' לזכר השואה.⁹¹

קינה אחרת שהתפרסמה בשלבים מוקדמים היא קינתו של הרב שוואב, שמלבד פרסומה בקהילת 'קהל עדת ירושון', נדפסה גם בעיתון *Jewish Tribune*⁹² ב-26 ביולי 1974.

כאמור לעיל, פנחס הערצקע פעל רבות לקידום העניין באמצע שנות השמונים. בתשמ"ה הוציא הוועד שהוא עמד בראשותו 'קונטרס דברי דרישה והתעוררות לאמירת קינה ביום תשעה באב לזכר קדושי ישראל שנשמדו באירופה בשנות תרצ"ט-תש"ה'.⁹³ בקונטרס זה מצויים גם גילויי דעת של רבנים בנושא וגם 'דוגמאות לקינות' הקינות של הרב וייסמנדל, של הרב הלפרין, של הרב בלום ושל הרב שוואב.

הדבר יצר הד ציבורי וכנראה גם הביא לידי אמירת קינות בפועל. לפחות בשני עיתונים יהודיים⁹⁴ הזכירו את החוברת הזו ואת הקינות שנאמרו במקומות רבים. כך עולה גם ממכתבו של הרב יעקב פרלוב, שהעיד כי "(ו) במדינתנו התפשט הדבר מאד בשנה שעברה לצרף קינה אחת לסדר קינות על חורבן ביהמ"ק, אשר משתפך בה הלב לבכות ולקונן על

87 *Tisha B'av Compendium*, Translated and Annotated by Reb. Abraham Rosenfeld' This Ed. New York 1983.

88 שם, עמ' קע"ג-קע"ה.

89 **קינות לתשעה באב**, בהוצאת 'התנועה ליהדות של תורה', ירושלים תשכ"ח.

90 שם, עמ' 3.

91 כמו כן הם הוסיפו את ה'פתיחה לקדיש' מאת ש"י עגנון. ראה דבריהם בעמ' 3.

92 תחת הכותרת *A Lament On The Holocaust*. הקינה מופיעה בעברית ובאנגלית.

93 לעיל, הערה 16.

94 א' ווארשעווער, "פיל טויזנטער אידן האבן לעצטן תשעה באב צום ערשטן מאל געזאגט א קינה אויפן חורבן פון אידן אין אייראפע", **דאס אידישע ווארט**, תמוז - אב, תשד"ם; "ארימטע גדולי תורה רופן צו זאגן א קינה אין תשעה באב אויף די קורבנות פון 'חורבן אייראפע'", **אלגעמיינער ז'ורנאל**, 3 באוגוסט 1984.

החורבן הנורא שאירע בימנו".⁹⁵

בשנת תשמ"ח הוציא פנחס הערצקע בעיר ניו-יורק חוברת דקה בשם 'סדר הקינות לזכר קדושי שואת אירופה'. במאמר ביקורת שנכתב על מהדורה זו בעיתון 'המודיע' נאמר:

אמנם אין זה מקובל בזמנינו, להוסיף לסדרי התפלות הנהוגים מדורות שעברו, ואכן נזהר המו"ל ואת הקינות המיוחדות שכבר נהגו לאמרם אחרי הקינות, בכמה מקומות, ונהרא ונהרא ופשטיה, הוסיף בסוף הספר, לאחר התפלות ויפה עשה כך.⁹⁶

גם הוצאת לוין-אפשטיין יצרה הפרדה כזו ובסוף 'סדר קינות לתשעה באב' שהתפרסם לראשונה בשנת תשמ"ז⁹⁷ הופיע 'קונטרס קינות' לזכר השואה. מעניין לציין שבקונטרס זה, שפנחס הערצקע ליקט וסידר, מלבד הקינות עצמן יש מכתב מהרב משה שטרן בדבר אמירת הקינות, קטע מ'סדר היום' העוסק בכתיבת קינות, דברי 'רש"י' בספר דברי הימים, קטעים מתוך הספר 'מן המצר' מאת הרב וייסמנדל וקטעים מתוך הספר 'עין דמעה' מאת הרב יהושע גרינולד. שני הדברים האחרונים עוסקים בהיסטוריה ואילו הקטעים הראשונים באים לתת לגיטימציה לכתיבת הקינות ולאמירתן. דומה שבהבאת דברים אלה הביע העורך את הצורך להסביר את עצם הופעתם בתוך ספר הקינות, ככל הנראה מתוך הכרה שקהל היעד יתהה על מעשה הכתיבה והחיבור.

מהדורה אחרת שיצאה בארץ ישראל היא 'רינת ישראל' בעריכת הרב שלמה טל, אלא שבשונה מהוצאת לוין-אפשטיין היא לא יצרה הפרדה בין הקינות הרגילות לקינות שנוספו לזכר השואה.⁹⁸ על תפיסת עולמם של המו"ל בסוגיה זו אנו יכולים ללמוד מתוך הקדמותיהם לקינות. כך כתב הרב ש' טל בהקדמה:⁹⁹

במנהג פולין ואשכנז נוספו עוד קינות על צרות שארעו... על פי אותו כלל נהגו בקהלות שונות לצרף לקינות של תשעה באב קינות על גזירות וצרות שאירעו במקומותיהם ובימיהם (כגון באנגליה, על קדושי יורק, ד' תתקמ"ב), ובימינו על חורבן בית ישראל בידי הטמאים האוורים המנואצים בשואה...¹⁰⁰

95 מכתב מיום כ"ז בשבט תשמ"ה. שלח אליי פ' הערצקע.

96 "ספר הקינות יחד עם הקינות לזכר קדושי שואת אירופה", המודיע, א' באב תשמ"ח, 15.7.1988, עמ' 6. וכך כתב גם הרב גולדשטיין, ראה לעיל בטקסט ליד הערה 31.

97 סדר קינות לתשעה באב, הוצאת לוין-אפשטיין, ירושלים תשמ"ז.

98 מבחינה זו היא דומה למהדורה של הרב רוזנפלד (לעיל, הערה 87), ולמהדורות של הרבנים אברהם חיים פיור ואביה גולד, סדור תפלה למשה, ניו-יורק 1992. במהדורה זו התפרסמו הקינות 'זכרו נא' של האדמו"ר מבובוב ו'הזכור מזכירו' של הרב שוואב לפני 'אלי ציון ועריה'. זאת על אף שהמנהג בקהילת המחבר היה לאמרה בליל תשעה באב.

99 ודברים דומים כותב הרב רוזנפלד (לעיל, הערה 87), עמ' VII.

100 ש' טל, רינת ישראל – קינות לתשעה באב, אפרת תשנ"א, עמ' 3-4.

סיכום

החשש משכחת השואה והרצון להנחיל את זיכרון השואה לדורות הבאים, הביא לידי קריאות לכתיבת קינות ולאמירתן. מכאן החל תהליך אטי של כניסת הקינות לסדר התפילה. בקרב הרבנים אין תמימות דעים באשר לאמירת הקינות, אך הדבר קורה בפועל וזה, בלי ספק, תקדים בכל הנוגע להכנסת חדש לתפילה.

גם למוציאים לאור יש חלק בתהליך. מעטים מהם מכניסים את הקינות לסדר הקינות הרגיל. ביניהם יש הרואים בהן מעין נספח, העומד בנפרד משאר הקינות, ויש הרואים בהן חלק בלתי נפרד מסדר הקינות, שדן בצרות שעברו על עם ישראל מאז חורבן בית המקדש ועד ימינו אנו.

מאמר זה דן בתיאור תהליך התפתחותן של הקינות לזכר השואה ובחדירתן לסדר התפילה. מן הראוי יהיה לבחון, בנפרד, בחינה מדוקדקת את הקינות עצמן, שכן אפשר להבחין בהבדלים רבים ביניהן, ויש בהחלט מקום לניתוח ספרותי, מבני ותמטי של הקינות האלה.